

Barbara Verlič-Dekleva

REGIONALNE DIMENZIJE KVALITETE ŽIVLJENJA V SLOVENIJI

Moj prvi namen je bil prikazati kategorije slovenskih krajev s profesionalno, starostno in izobrazbeno strukturo njihovih prebivalcev ter z njihovim materialnim in bivalnim standardom. Ugotovili smo, da je za Slovenijo značilno relativno veliko število manjših središč, ki imajo »mestne« značilnosti in so v razvojnem vzponu. Mednje so se uvrstila predvsem občinska lokalna središča neregijskega pomena.

Pokaže se, da je za slovensko prebivalstvo značilnejša industrijska stratificiranost (poklic, izobrazba), kot pa regionalno razlikovanje (kraj bivanja). Za razlike je pomembna tudi politična aktivnost, kajti ugotovili smo, da je urbani razvoj povezan z lokacijo političnega in družbenega upravljanja. Za slovensko podeželje, kjer še vedno živi več kot polovica Slovencev, so po drugi strani značilne razpršenost poselitve ter netradicionalno usmerjene dejavnosti. Problem podeželja ni le v revni kmečki populaciji in prevelikem številu ostarelih ljudi (to je deloma problem slabe socialne politike), ampak predvsem v pomanjkanju aktivnega dela prebivalstva. Podeželje ima premalo razvojnih možnosti, njegovo prebivalstvo pa je slabo plačano in opravlja (pretežno) težja fizična dela. Obstaja substancialna razlika med bivalnim standardom in infrastrukturno opremljenostjo med mesti in podeželjem. Na podeželju ni zaslediti alternativnih oblik razvoja v skupnem družbenem standardu. Zaradi teh razlogov ugotavljamo, da sta za slovensko podeželje značilni materialna pavperizacija ter politična in družbena alienacija.

Kljub temu je tudi res, da manjši del podeželske populacije živi relativno dobro in bi lahko govorili o »podeželski« eliti. Zanj ni značilen le dober osebni standard, ampak tudi kvalificiranost, boljša izobrazba in politična aktivnost. Na podeželju torej obstajajo možnosti za razvoj, ki so premalo izkoriščene.

Firstly, my general concern has been to prove that the new classification of Slovene towns is justified according to the values of the indicators used in this study. In the first part, some arguments for this are given through data on the structure and the characteristics of the population. Secondly, I argue that there are more indicators showing industrial stratification in Slovenia rather than to insist on thesis about the traditional differences within the population on the regional dimension.

My conclusion is that there is not a substantial difference among rather a great number of cities, which are the local power centres, but there is a consistent gap on social and urban resources that are missing in the countryside of

Slovenia. The Slovene countryside unskilled is populated not only by farmers or old people, but in the contrast with general beliee, with the badly paid unskilled workers within the industrial sector built mainly ofter the War.

Most of the indicators analising these phenomena are arguments for the thesis on the material pouperisation and political marginalisation of the population in the countryside. As far as my data allow, I make some speculations about the reasons for this situation — which are mainly ideologically legitimised economic decisions or obstacles to develepment.

urbanizacija, bivalni standard, socialna politika

I. UVOD

Katere probleme smo v naši analizi želeli osvetliti? Zanimalo nas je, kakšne so značilnosti različnih kategorij¹ krajev glede na strukturo prebivalcev in njihovo kvaliteto bivalnega standarda. Ker razpolagamo z dokaj kompleksnim številom indikatorjev² o opremljenosti okolja, lahko posredno govorimo tudi o stopnji in kvaliteti urbaniziranosti naštetih krajev v Sloveniji.

Zanima nas, ali še lahko govorimo o tipično tradicionalni delitvi na mestna in vaška okolja ali pa je ustrezneje govoriti o značilnostih, ki se vežejo na posamezne socialne kategorije prebivalstva, npr. poklicne, starostne ne glede na to, kje žive?

Kakšne so razlike v materialnem in bivalnem standardu socialnih skupin, ki žive v različnih kategorijah krajev v Sloveniji? Koliko se te razlike prekrivajo s stopnjo njihove družbene aktivnosti in njihovim osebnim materialnim standardom?

Ali dobljene razlike v materialnem in bivalnem standardu lahko razlagamo kot pravično delitev sredstev glede na njihov prispevek v delu oziroma kot pravično glede na sistem odločanja o porabi fondov za skupne družbene potrebe?

V kolikšni meri je uspel policentrični razvoj Slovenije, vsaj kar se urbanizacije, kot jo opredeljujemo tu, tiče? Stopnjo urbaniziranosti v naši raziskavi opredeljujem z vsaj tremi elementi: z izobrazbeno in poklicno strukturo prebivalcev, deležem zaposlenih v posameznih sektorjih dejav-

¹ Kraje v Sloveniji delimo po funkciji upravljanja in gospodarskemu pomenu, ki ga imajo v regijskem območju. Kraji so bili izbrani poimensko in dobili smo tri kategorije mestnih središč:

a) Ljubljana in Maribor, (mestni del) — to sta kraja, ki imata dimenzijo več kot druga regionalna in občinska središča. Sta upravni in republiški središči, jedro kulture in izobraževanja ter prostor za vse gospodarske in družbene stike, ki nas vežejo s širšim okoljem.

b) 14 regionalnih središč, ki so gravitacijska območja regije, občinska upravna središča in sedeži večjih gospodarskih organizacij.

c) Preostale od 65 občinskih središč v Sloveniji.

Vsi drugi kraji sodijo v podeželje ali nemestno okolje.

² Indikatorji ocenjujejo raven družbenega in infrastrukturnega standarda v neposrednem bivalnem okolju. Družbeni standard zajemajo podatki o dostopu do osnovnih izobraževalnih ustanov, otroškega varstva, zdravstva, športnih in rekreacijskih površin, pošte, sredstev javnega prevoza, različnih trgovin, obrtnih ter gostinskih uslug ter izpostavljenost kriminalu in socio-ekološkim razmeram. Upoštevali smo tudi indikatorje socialne stratifikacije (starost, izobrazba, poklic, zaposlitev), delovnih pogojev in stanovanja ter politične aktivnosti in življenjskih vzorcev. Izbrani indikatorji so razvidni iz priloženih tabel, podroben opis in vrednosti vseh indikatorjev so objavljeni v posebni publikaciji ISU-ja.

nosti ter stopnjo družbene in infrastrukturne opremljenosti bivalnega okolja. Dobljene vrednosti teh indikatorjev za Ljubljano in Maribor ter povprečne vrednosti za Slovenijo omogočajo evaluacijo ostalih krajev.

Teze

Prvič: navedena klasifikacija slovenskih krajev se je po analizi številnih indikatorjev stanja pokazala kot upravičena (tabele 1—7). Dvomili smo, ali lahko manjša občinska središča prištevamo k mestnemu okolju, in to tako po strukturi zaposlenih (aktivni, vzdrževani, nezaposleni) kot po bivalnem standardu. V klasifikaciji tudi nismo upoštevali kategorije vasi kot skupnosti, v kateri prevladuje kmečko prebivalstvo, ker je delež čiste kmečke populacije nizek, delež Slovencev, ki žive na podeželju, pa visok. To je približno polovica prebivalcev Slovenije. Dejstvo je, da tudi manjša občinska središča označujejo vrednosti indikatorjev, ki so značilne za večja slovenska mestna središča, in da se razlike kažejo med kategorijami treh mestnih naselij in podeželjem. Na podeželju prevladuje mešani tip gospodarstva,¹ torej ne moremo govoriti o vaških skupnostih; pravih kmetov je na podeželju 7,5 %. Po drugi strani se podeželje razlikuje od mesta po infrastrukturni opremljenosti in tipični poklicni ter aktivnostni strukturi prebivalstva: ta je drugačna od tradicionalne.

Drugič: glede na podatke o materialnem stanju ter družbeni in politični aktivnosti prebivalcev (tabela 1 c, 7) ugotavljam, da sta za slovensko podeželje značilna dva pojava: materialna pavperizacija in družbena marginalizacija prebivalstva.

Vendar tradicionalne zveze med revščino in podeželjem ter mestom in blagostanjem ni več. Kljub temu da se kažejo pozitivne zveze v povprečjih različnih indikatorjev materialnega standarda in velikosti kraja bivanja, to ne velja za vse socialne skupine enako. In če regionalni faktor ne velja za vse enako, ne moremo več govoriti o tradicionalnih socialnih razlikah, ki izhajajo iz značilnosti kraja bivanja.

Zveze med krajem bivanja ter standardom posameznih socialnih skupin² in njihovo politično aktivnostjo nismo mogli dokazati. Pač pa obstajajo tesnejše zveze med okoljem in socialnimi skupinami (tabela 2, 3). Prav tako obstajajo tipične zveze med lastnostmi socialnih kategorij delavcev ter njihovim materialnim in bivalnim standardom.

Še drugače povedano, med fizičnimi lastnostmi kraja in lastnostmi prebivalcev ni prav nobene signifikantne zveze, pač pa gre za pojav, da se nekatere socialne kategorije prebivalcev zaradi najrazličnejših vzrokov koncentrirajo (segregirajo) v nekem prostoru in tako opredelijo tipičnost pojava v kraju in času, za katerega se vežejo. Laično rečeno: reveži niso reveži zaradi tega, ker živijo na podeželju, ampak zato, ker so slabo plačani in ker je njihova družbena moč majhna.

Na primer, pasivni člani III. socialne skupine se malo politično in družbeno udeležujejo in to velja tako za Ljubljančane in Mariborčane kot za podeželane. Politično pasivnih ali le delno aktivnih je od 91—96 % anketiranih v delovno neaktivnem deležu te populacije na podeželju. To so upokojenci, študentje, invalidi in gospodinje. Pripadniki I. socialne

¹ Po naših podatkih so 4,3 % prebivalstva v Sloveniji kmetje. V mestnih skupnostih jih je od 0,2 % do 4 % prebivalcev.

² Glede na izobrazbo, poklic, delovni status in položaj v hierarhiji DO so definirane tri socialne kategorije: I., višja, II., srednja, III., nižja. Vsaka kategorija se deli na delovno pasivne in aktivne.

skupine žive povsod enako dobro, vendar je v mestih njihova prisotnost pogostejša.

V čem je torej problem podeželja? Zakaj marginalizacija podeželja?

Odgovor bi bil: ker ugotavljamo, da se velik del nižjih in neaktivnih družbenoekonomskih skupin prebivalcev koncentrira na podeželju in da utegne ta delež, če se ostali pogoji ne spremenijo, naraščati; ker so prebivalci na podeželju v manjši meri deležni dobrin skupnega družbenega standarda, za katerega prispevajo svoj delež; ker so družbeno in politično premalo integrirani; ne nazadnje, gre za več kot polovico prebivalcev Slovenije. Te socialne skupine so zaradi svojih lastnosti (starost, nizka izobrazba, nezaposlenost, vezanost na kraj) bolj izpostavljene posledicam ekonomske krize in imajo manj možnosti spremeniti svoj materialni položaj ali družbeni status. Obstaja namreč nasprotje med odločitvijo o policentričnem razvoju Slovenije ter razvojem družbenega in infrastrukturnega standarda v prostoru.

Moramo upoštevati, da je prostor omejena dobrina z različnimi naravnimi lastnostmi ter ima tudi različno uporabno vrednost in ceno. Večje razlike med posamezniki ali socialnimi skupinami povečujejo verjetnost za neenake možnosti pridobivanja pravic uporabe prostora.

Poleg tega ima podeželje nekatere svoje posebnosti v poselitvi, načinu življenja in kulturnih vzorcih.¹ Medsebojno vplivanje ljudi in okolja opredeljuje razlike med enako socialno kategorijo v različnih prostorskih² enotah. Te razlike implicirajo zahtevo po specifičnih ukrepih, alternativnih pristopih k problemom ter uporabo drugačnih oblik resursov. Ti pristopi ne bodo identični s tistimi v mestnih skupnostih. Usmerjanje specifičnih oblik razvoja ima cilj zaustaviti rast nezaželenih posledic.

Gre torej za pojave, ki se vežejo na nekatere socialne skupine prebivalstva. Te s koncentracijo v določenem okolju pridobijo posebnosti, ki jih razlikujejo od enake skupine, ki živi v drugem tipu okolja. Od tod torej pavperizacija in marginalizacija podeželja.

II. STRUKTURA IN ZNAČILNOSTI PREBIVALCEV PO REGIONALNIH DIMENZIJAH

Največji delež v celotni populaciji zajema starostna kategorija občanov med 28. in 64. letom, medtem ko je mladih med 15. in 27. letom 21,2 %, starejših od 65 let pa 7,5 %. Vsa mestna središča, z manjšimi odstopenji, kažejo enake značilnosti, s tem da starostna skupina od 28 do 44 let presega slovensko povprečje, starejših nad 65 let pa je manj kot v poprečju. Posebnost podeželja je, da nima »primanjkljaja« med mladimi od 15 do 28 let, ampak je podreprezentirano v starostni kategoriji od 28 do 44 let, torej najaktivnejšem delu prebivalstva. Nadreprezentirano je podeželje v deležu prebivalcev, starih nad 45 let, in še posebno v kategoriji starostnikov nad 65 let (8,7 %) (Tabela 1 a). Osnovni starost-

¹ »Vaškost« kot kultura in način življenja ne izginja nujno že s tem, da se kmetje zaposlijo v industriji. To še posebno velja za Slovenijo, ki ohranja razpršeno poselitev in kjer vztrajajo mešana gospodarstva. S tem se ohranja tudi kmetijstvo kot popoldanska aktivnost, često tudi tradicionalna družina in vloga ženske v družini in vzgoji, skozi to pa tudi tradicija, kulturni vzorci in življenjski stil.

² Pavel Gantar je v knjigi *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*, 1985, Krt, Ljubljana posvetil nekaj poglavij odnosu med grajenim prostorom in socialnimi pojavi.

STRUKTURA IN LASTNOSTI PREBIVALCEV PO REGIJSKIH DIMENZIJAH

Tabela 1 a

	Starost			Izobrazba		visoka višja	Delovni status			Skupaj % preb. po regijskih dimenzijah				
	15—27	28—44	45—64	65 in več	nižja		srednja	III. pasivni	II. pasivni aktivni		I. pasivni aktivni			
Ljubljana, Maribor-mesto	21,8 %	41,5 %	29,6 %	7 %	30,13 %	51,5 %	18,3 %	10,6 %	37,4 %	9,9 %	19,0 %	6,1 %	16,9 %	19,1 %
Regionalna središča (18) — mesto	18,9 %	40,7 %	36,3 %	4,1 %	35,5 %	52,9 %	12,6 %	12,3 %	44,0 %	7,7 %	19,9 %	1,4 %	14,2 %	14,8 %
Ostala (66) občinska središča — mesto	21,3 %	42,2 %	29,8 %	6,7 %	40,9 %	50,2 %	8,9 %	18,1 %	40,8 %	7,1 %	21,3 %	2,8 %	9,9 %	11,1 %
Podželje — kraji izven občinskih središč	21,6 %	33,5 %	36,2 %	8,7 %	56,1 %	39,6 %	4,3 %	21,3 %	49,5 %	5,2 %	16,8 %	1,5 %	5,4 %	54,6 %
Skupaj % Slovencev	21,2 % n = 2466	37,1 %	34,2 %	7,5 %	46,2 %	45,0 %	8,7 %	17,6 % n = 2462	45,4 %	6,7 %	18,2 %	2,5 %	9,4 %	100 % n = 2471

* Definicijo poklicnih kategorij glej na str. 4

Tabela 1 b

	Neslovinci		Rojen v kraju		Priselili iz kraja v Sloveniji		Priselili v Slovenijo		Zivi sam		Nima otrok		Ima 3 ali 4 otroke		Nihče v gosp. ni zaposlen		Zaposleni 3 ali 4 člani		Med dopustno- vanjem doma, zida hišo ali kmetuje		Skupaj
	16,4 %	7,9 %	43,7 %	37,4 %	18,7 %	11,4 %	27,0 %	9,7 %	12,9 %	12,0 %	22,5 %	19,1 %									
Ljubljana, Maribor-mesto	16,4 %	7,9 %	43,7 %	37,4 %	18,7 %	11,4 %	27,0 %	9,7 %	12,9 %	12,0 %	22,5 %	19,1 %									
Regionalna središča (18) — mesto	13,5 %	4,4 %	34,2 %	50,3 %	15,6 %	10,1 %	21,3 %	9,0 %	14,2 %	12,5 %	39,1 %	14,8 %									
Ostala (66) občinska središča — mesto	12,5 %	2,5 %	33,6 %	50,2 %	16,2 %	7,8 %	20,2 %	14,8 %	15,2 %	11,2 %	35,4 %	11,4 %									
Podželje — kraji izven občinskih središč	4,2 %	2,5 %	53,0 %	41,3 %	5,4 %	8,5 %	26,3 %	15,6 %	14,0 %	16,3 %	49,1 %	54,6 %									
Skupaj % Slovencev	8,7 % n = 2446	3,8 %	45,2 %	42,9 %	10,7 %	9,2 %	25,1 % n = 2469	13,4 %	14,0 %	14,4 %	37,1 % n = 2468	100 % n = 2471									

ni problem podeželske populacije vendarle ni v odsotnosti mladih ali prevelikem številu ostarelih, ampak v primanjkljaju srednjih, aktivnih generacij, ker so le-te dohodkovno sposobne in družbeno bolj integrirane. Po podatkih sodeč je to generacija, ki se trudi spreminjati obstoječe stanje v večji meri, kot je to značilno za ostale letnike (tabela 1 c).

Zelo ugodno starostno strukturo glede na slovensko povprečje imajo manjša občinska središča; za Ljubljano in Maribor je opazen visok odstotek (7,6) občanov nad 65. letom. Še večje so razlike med mesti in podeželjem v socialni strukturi prebivalstva. Na podeželju je nadreprezentirana III. socialna kategorija, in to najbolj njen pasivni delež občanov. Nizka raven oskrbe na podeželju se torej kot regionalna razlika izraža zato, ker so tod v večini prebivalci nižjih socialnih skupin, ki imajo očitno premajhno moč (tabela 1 c) in so tudi premalo angažirani pri odločanju o porabi skupnih družbenih fondov. Problem torej ni samo v prevelikem deležu neaktivnih prebivalcev, ampak tudi v socialni sestavi, pri čemer mislimo na materialno slabo preskrbljene občane: šolajočo se mladino (poklicne šole), gospodinje ter upokojence z majhnimi priznanji za minulo delo. Podeželani pogosto delajo v fizično napornih poklicih, zato je odstotek tistih, ki trdijo, da so izčrpani od naporov, tudi tako visok.

Velika predreprezentiranost I. in II. socialne kategorije občanov na podeželju implicira tudi nižjo izobrazbeno raven, manjšo avtonomijo pri delu in manjše možnosti za napredovanje v delovni strukturi. To vpliva tudi na slabšo politično integriranost.

Zanimiva so manjša občinska središča, v katerih delež visoko izobraženih komaj dosega slovensko povprečje (8,7 % na 8,9 %), delež srednje izobraženih pa je visoko nad povprečjem. Na splošno lahko rečemo, da večji del III. socialne kategorije prebivalcev živi na podeželju, medtem ko sta II. in I. skupina v večji meri naseljeni v mestnih središčih.

Samska gospodinjstva so pogostejša v večjih slovenskih mestih (regijska središča) kot v manjših mestih in na podeželju. Po drugi strani so družine brez otrok bolj tipične za Ljubljano in Maribor ter za podeželje kot pa za ostala regijska in manjša občinska središča (tabela 1 b).

Vtis, ki ga daje pregled nad temi različnimi indikatorji, je, da imajo velike možnosti za razvoj manjša slovenska mesta.

Na podeželju se prebivalci poleg redne zaposlitve ukvarjajo še s popoldanskim kmetijstvom v 17 %, pa tudi s plačanim neformalnim delom (22,9 %). Kar 42,1 % podeželanov med dopustom zida hišo ali obdeluje zemljo in dve tretjini ne hodita na dopust izven domačega kraja. V regijskih in občinskih središčih med dopustom zida hiše 35,4 % do 39,1 % občanov, v Ljubljani in Mariboru 22,5 %. Tudi prava in latentna nezaposlenost je na podeželju najvišja (3,5 %), medtem ko je v mestnih središčih za polovico manjša.

V zelo neugodnih delovnih pogojih (vročina, mraz, hrup) dela 37,4 % podeželanov, kar je primer tudi v regijskih središčih (35,4 %). V Sloveniji dela v zelo neugodnih razmerah 33,4 % prebivalcev, v Ljubljani in Mariboru 24 %. Psihično naporno delo je prisotnejše v mestnih središčih. Na podeželju je precej manjši tudi odstotek delavcev, ki se še izobražujejo (10,6 %); skoraj polovico nižji od deleža enakih v Ljubljani in Mariboru.

Prav tako je na podeželju višji delež politično in družbeno pasivnejših občanov, vendar so te razlike večje med posameznimi socialnimi kategorijami. 81,8 % podeželanov misli, da nima nobene politične moči, de-

Tabela 1 c

	Se ne more spočiti zaradi gospodinj-skega dela	Ne skuša spremljati stvari	Ni družbeno aktiven	Zelo družbeno aktiven	Počitnice preživlja doma	Hodi na počitnice za 3 tedne ali več	Ne vrtinari	Pogosto vrtinari	Skupaj % preb. po regijskih dimenzijah
Ljubljana, Maribor-mesto	5,1 %	81,7 %	47,1 %	2,8 %	21,3 %	22,8 %	57,1 %	19,5 %	19,1 %
Regionalna središča (16) — mesto	4,3 %	78,3 %	44,2 %	2,5 %	29,8 %	9,1 %	38,9 %	29,3 %	14,8 %
Ostala (66) občinska središča — meso	4,4 %	78,2 %	41,8 %	3,5 %	34,3 %	9,3 %	46,8 %	19,1 %	11,4 %
Podeželje — kraji izven občinskih središč	7,6 %	85,4 %	58,3 %	1,6 %	60,6 %	2,8 %	41,6 %	21,5 %	54,6 %
Skupaj % Slovencev	6,2 % n = 2317	82,8 % n = 2454	52,2 % n = 2458	2,2 %	45,6 % n = 2458	8,3 %	44,8 % n = 2464	22,0 %	100 %

Nivo Bivalne opremljenosti in eko-socialni pogoji življenja v mestnih in podeželskih naseljih

Tabela 2

Naselja	Lastnosti okolja		Opremljenost okolja		Opremljenost okolja z obrtnimi storitvami		Ekološke in socialne motnje v okolju					
	neopremljena ali zelo slabo opremljeno okolje	slabo opremljeno okolje	opremljeno ali komaj zadovoljivo	zelo dobro opremljeno okolje	niti ena	nekateri obrti	ve	zelo moten	ota moti vse ali je moten, pomanjkljivo	ni izpostavljen kriminalu	je malo ali zelo izpostavljen kriminalu	Skupaj %
mestna naselja	12 %	39,8 %	40,2 %	5,4 %	64,7 %	29,8 %	35,7 %	26,9 %	37,4 %	86,2 %	13,9 %	45,4 %
podeželje	51,5 %	30,9 %	11,7 %	35,5 %	60,1 %	4,5 %	19,2 %	24,4 %	56,4 %	91,0 %	9,0 %	54,6 %
Skupaj povprečje za Slovenijo	33,4 %	38,2 %	38,4 %	21,8 %	62,2 %	16 %	26,7 %	25,5 %	47,8 %	88,8 %	11,2 %	100 %
												n = 2324

lež takšnih pa je zelo visok tudi v mestih (72 %). Vernih je po izjavah anketirancev 70,9 % podeželanov, meščanov pa od 34,2 % do 41,3 % (tabela 7).

Bivalna opremljenost stanovanjskega okolja posameznih socialnih skupin

Tabela 3

n = 2407		Vrednosti BIVOPR	Neopremljen okoliš	Zelo slabo opremljen okoliš	Pomanjkljivo opremljen okoliš	Zadovoljivo opremljen okoliš	Zelo dobro opremljen okoliš	Skupaj
III.	pasivni	12,0 %	28,9 %	19,8 %	14,0 %	25,3 %	17,9 %	
	aktivni	10,2 %	30,9 %	18,1 %	16,2 %	24,5 %	45,0 %	
II.	pasivni	3,8 %	15,4 %	19,9 %	21,8 %	39,1 %	6,7 %	
	aktivni	5,4 %	18,3 %	23,2 %	22,2 %	30,9 %	18,4 %	
I.	pasivni	1,8 %	17,5 %	21,1 %	22,8 %	36,8 %	2,5 %	
	aktivni	1,4 %	13,0 %	23,6 %	23,1 %	38,9 %	9,3 %	
Skupaj povprečje za Slovenijo		8,2 %	25,2 %	20,1 %	18,1 %	28,5 %	100 %	
Sign = 0,0		$\chi^2 = 126,3$	kont. = 0,227 koef.					n = 2319

III. OPREMLJENOST IN KVALITETA BIVALNEGA OKOLJA PO REGIONALNIH DIMENZIJAH V SLOVENIJI

Teoretični koncept socialne politike

Indikatorji opremljenosti bivalnega okolja merijo tiste dejavnosti, s katerimi se zadovoljujejo osnovne osebne in skupne potrebe ljudi in za katere zbiramo sredstva z obveznimi prispevki zaposlenih občanov in delovnih organizacij. Mednje sodijo tudi šolstvo in otroško varstvo, zdravstvena zaščita, socialna varnost, osnovna infrastrukturna opremljenost, kultura in tudi prispevki za stanovanjsko gradnjo. Te dejavnosti uvrščamo v kontekst širše definicije socialne politike: »... zajema politiko vlade in podjetij v pogledu tistih akcij, ki imajo direkten vpliv na blagostanje državljanov s tem, da so jim zagotovljene usluge ali dohodek. Glavni objekti tega so socialno zavarovanje, javna pomoč, zdravstvene in dobrodelne usluge ter stanovanjska politika. To tudi implicira »dobrotvornost«, redistributivnost in skrb za ekonomske ter socialne potrebe ljudi.« (Titmuss, 1973, str. 30). Eden bistvenih instrumentov Titmussove analize je »pozitivna redistribucija sredstev«, ki se trošijo za te namene; to pomeni, da se preverja, ali jih dejansko dobijo tisti, ki jih najbolj potrebujejo; oziroma ali so izpolnjeni cilji, ki jih plan socialne politike definira. Jedro njegove analize so razhajanja med teoretičnim modelom in izvajanjem politike — kadar in kjer v njej zazna elemente negativne re-

¹ Običajna napaka (Titmuss str. 52) je, da se izvajalci socialne politike več ukvarjajo z reorganizacijo inputov, namesto da bi merili uspešnost realiziranih ciljev. Eden takšnih instrumentov je raziskava o kvaliteti življenja.

distribucije.¹ Vzrok za takšno stanje vidi v kršenju naslednjih osnovnih načel redistribucijskih mehanizmov (str. 95—6, 100):

- da so dobrine v sorazmerju z vloženi sredstvi ali usluge v okviru pričakovanja,
- da so to prostovoljne pogodbe,
- da so dobrine v sorazmerju z osebnim tveganjem,
- da se pogodba realizira, da je spoštovana,
- da se razmeji osebno tveganje od tveganja, ki se ga pripisuje skupini, ki ji oseba pripada (str. 91, 92).

Titmus torej ugotavlja, da se večina klasičnih pravil, ki izhajajo od Bismarcka iz leta 1880, ne realizira v sistemu, ki želi zagotoviti množično obvezno zavarovanje in zaide v pasti prevelikega administriranja, standardizacije tveganja in stigmatizacije posameznika. Osnovni problem vidi v nerešenem odnosu osebne svobode in družbene prisile, v definiranju meje med individualnim egoizmom in altruizmom. Titmuss opredeli pet principov, ki se lahko upoštevajo v različnih dimenzijah zagotavljanja socialne varnosti: vsakemu glede na potrebe, vsakemu glede na njegovo »vrednost« (worth), vsakemu glede na njegove zasluge (merit), vsakemu glede na njegovo delo, vsakemu glede na »naše potrebe«.

Ti principi so tudi izhodišča za klasifikacijo njegovih treh modelov.¹ Zgolj od posamezne družbe in njene vrednostne naravnosti je odvisno, katere principe bo v določeni okoliščini opredelila v svojih podsistemih. Vsak družbeni sistem je vrednostno usmerjen in v različnih obdobjih poudarja različne principe.

Glede na takšna izhodišča moramo v analizi naših podatkov razlikovati dva elementa:

- delitev ali nagrajevanje po delu in
- porabo (ali delitev) skupnih družbenih fondov, preko katerih se izenačujejo življenjski pogoji vseh prebivalcev ne glede na njihov delovni položaj.

S podatki lahko prikažemo »realiteto« glede na začrtan cilj ali idealni model.²

Praksa

Če bi hoteli uporabiti Titmussovo klasifikacijo socialnega principa za analizo jugoslovanskega sistema, bi v Ustavi SFRJ in vrednostnih orienta-

¹ Titmuss navaja tri modele socialne politike:

a) rezidualni, v katerem se potrebe zadovoljujejo na trgu in preko družine; vloga države je v tem, da poseže vmes, če prva dva sistema odpovesta;

b) industrijsko-storilnostni model, kjer se socialni in ekonomski sistem prekrivata, zadovoljitev socialnih potreb pa je odvisna od posameznikovega dela, zaslug in produktivnosti;

c) institucionalni-redistributivni model, v katerem je »social welfare« bistven integrativni element družbe, ki preko javnih služb zagotavlja zadovoljevanje potreb prebivalcev;

² Izenačevanje osnovnih življenjskih pogojev nima namreč zgolj »ideološke« legitimite za uvajanje obveznih prispevkov v skupni solidarnostni fond (obveznost in nepovratnost vloženi sredstev realizira solidarnost), ampak naj bi preprečevalo reproduciranje socialnih neenakosti zaradi različnih izhodiščnih osnov naslednjih generacij. Ne gre torej le zato, da ugotovimo »nepravično« porabo družbenih fondov, ampak tudi za opozorilo na dolgoročne posledice. Implikacije takšnih ugotovitev lahko vodijo v spremembo načina zbiranja sredstev za skupne potrebe ali v spremembo načina odločanja o porabi teh fondov v posameznih prostorskih enotah.

cijah¹ za izdelavo posameznih zakonov (Zakon o združenem delu), kjer se definirajo pravice delavcev, nedvomno ugotovili prisotnost »redistributivnih«² izhodišč (model C). Ta redistributivni dejavnik je bil posebno prisoten v povojnem obdobju tja do 60-tih let. Redistribucijski model se je zlomil v trenutku, ko nismo uspeli zagotoviti polne zaposlenosti, večji ter substancialni del socialne zaščite in pravic pa je bil vezan na delo in prispevek posameznika v njem.

Prekrivanje ekonomskega položaja in socialnih pravic delavcev namreč ob majhnih možnostih² zagotavlja primernega življenjskega standarda izven delovnega sistema postavlja v težaven položaj nezaposlene, šolajočo se mladino, invalide in podobne kategorije občanov.

Zdi se, da smo pri nas v večji meri realizirali model B (industrijsko-storilnost), v katerem pride do prekrivanja socialnega in ekonomskega principa. Splošna socialna varnost, ekologija in splošni družbeni standard se v kriznem obdobju marginalizirajo, realna vrednost tega sektorja socialne politike pa je izpostavljena inflaciji ali prepuščena podjetništvu.

Za Slovenijo torej analiziramo porabo (realizacijo) skupnih družbenih fondov, ki se oblikujejo na osnovi obvezne solidarnosti in preko katerih naj bi se občanom zagotovilo enake življenjske pogoje v bivalnih skupnostih glede dogovorjenih osnovnih potreb. Sredstva se zbirajo na občinski ravni — po principu vsak po svojih zmožnostih, vsakemu glede na potrebe — in trošijo v skladu s sprejetimi razvojnimi plani. Ta trenutek nas ne zanima sam sistem odločanja, ampak analiza konkretnih življenjskih pogojev, ki so rezultat odločitev o porabi teh fondov. Podatki o različnih življenjskih okoljih posameznih socialnih skupin govorijo o tem, ali je distribucija skupnih fondov takšna, da zagotavlja blagostanje vseh, oziroma ali so katere od skupin v (de)privilegiranem položaju. S tem pa še ne pričakujemo, da bi v vseh različno urbaniziranih in različno velikih krajih našli enake in na enak način nudene usluge.³ Gre za pričakovanje, da v oddaljenih manjših naseljih zasledimo alternativne razvojne programe, ki bi omogočili prebivalcem ustrezno oskrbo ali dostop do nje. Na primer pogostejši in cenen prevoz, prilagojene programe in urnike organizacij, dobro obveščanje in ustrezno komunikacijsko povezavo (pošta, telefon, časopisi).

V okviru dogovorjenega in sprejetega načina zbiranja sredstev za skupne potrebe je namreč legitimno pričakovati enakomerno distribucijo sredstev ne glede na delovni in socialni status prebivalcev.

Analiza podatkov kaže, da obstaja razkorak med osebnim in družbenim standardom nekaterih socialnih skupin. V posameznih dimenzijah

¹ Ustava SRS, 1974, Temeljna načela, str. 21: »Delovni ljudje v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih si na temeljih solidarnosti in vzajemnosti ter socialističnega humanizma zagotavljajo ekonomsko in socialno varnost in ustvarjanje čedalje ugodnejše možnosti za življenje in delo in za razvoj vsestranske osebnosti delovnega človeka. Ti smotri se uresničujejo z nenehnim izboljševanjem in izenačevanjem življenjskih razmer in delovnih pogojev s tem, da se na temeljih vzajemnosti in solidarnosti premagujejo razlike, ki izvirajo iz materialne nerazvitosti in drugih neenakih možnosti za življenje in delo, izenačujejo možnosti za izobraževanje in delo ter onemogočajo in odpravljajo socialne razlike, ki ne izvirajo iz uporabe načela delitve po delu.«

Ustava SRS, Temeljna načela, str. 19—23, (VII), Družbena ureditev, str. 52 (člen 54), str. 74 (člen 104, 111), str. 77: zagotavlja se uporaba dobrin za osebne in skupne družbene potrebe.

² Formalno so za to dani pogoji, vendar sredstva ne zadoščajo za minimalni življenjski standard vseh.

³ Mobilne so lahko usluge ali uporabniki, isti socialni princip je možno operacionalizirati v različnih oblikah.

se materialni standard in opremljenost gospodinjstva na podeželju ne razlikujeta zelo veliko od tistega, ki ga imajo v mestnih središčih (tabela 5), bolj se razlikuje njihov družbeni standard (tabela 4). Te razlike so očitne pri aktivnih občanih srednje socialne kategorije. Visoka stopnja samozaposlovanja in pokrivanja življenjskih stroškov z družinskim kmetovanjem omogoča relativno dober materialni standard tudi na podeželju, ne more pa nadomestiti primanjkljaja v slabo razviti infrastrukturi in zadovoljevanju splošnih skupnih potreb (šolstvo, varstvo, zdravstvo, komunikacije in kultura). V tem primeru se kaže pomanjkljiva dejavnost družbenih skupnosti v takšnih okoljih, slaba socialna integracija prebivalcev in tudi alienacija pri odločanju o porabi skupnih fondov. Zato lahko govorimo o nepravilni delitvi in odtujevanju pravic.

Regionalne razlike v bivalni opremljenosti so kar precejšnje. Večja mesta so nasplošno sicer bolj enakomerno opremljena, vendar najdemo v njih izrazito segregirana okolja — in populacije — slabe in dobre kvalitete. Razlike med mestnimi središči so zgolj kvantitativne narave, medtem ko so tiste med podeželjem in vsemi mestnimi središči substancialne.

Mestna središča odstopajo ne le po deležu prebivalstva, ki so mu dobrine dostopne, ampak tudi po mnogo večjem številu različnih uslug. 14,4 % podeželjanov živi v popolnoma neopremljenem okolju, v večjih mestih manj kot 1 % (tabela 2, 4). Vendarle zveza med prostorom in njegovo opremljenostjo ni vzročna, saj to vsebino določajo prebivalci in njihove dejavnosti. Zato smo v prvi fazi preverjali, v kakšnih tipičnih oblikah se morda združujejo posamezne dejavnosti v prostorskih enotah, v drugi pa kakšne so zveze med posameznimi socialnimi skupinami in ravnijo oskrbe.

V analizi torej poskušamo odkriti zveze, ki uravnavajo umestitev in tipične vzorce samih dejavnosti v prostoru, in zveze, ki obstajajo med ravnijo oskrbe okolja in prebivalci, ki v njem žive.

Preliminarna analiza je sicer nakazala zvezo med prisotnostjo teh uslug in karakteristikami prebivalcev (izobrazba, starost), ni pa omogočila odgovora na vprašanje, kateri dejavniki vplivajo na število in vrsto dejavnosti v posamezni prostorski enoti in po kakšni zvezi se le-te kopičijo v prostoru; oziroma: ali nastopajo med posameznimi dejavnostmi (in njihovimi izvajalci) takšne zveze, da se morajo najprej umestiti nekatere — npr. infrastrukturne — da pritegnejo še druge? Ali so med vsemi ustanovami take, ki se pogosteje pojavljajo skupaj in tvorijo tipične vzorce ponudbe v nekaterih okoljih? Ali so med vsemi ustanovami takšne, ki pomenijo stimulacijo za razvoj ostalih?

Z odgovori na ta vprašanja v bistvu poenostavljeno preverjamo, ali na regulacijo razvoja uslug družbenih dejavnosti, servisov in ostale oskrbe vplivajo tržni mehanizmi. Logično bi bilo namreč pričakovati, da se v okolju, ki ima infrastrukturne pogoje in v katerem je dovolj veliko povpraševanja, razvije bogata ponudba uslug in možnosti zadovoljevanja potreb prebivalcev, ki so te usluge pripravljene plačati.

V prvem poskusu odkrivanja takšnih storitvenih dejavnosti in uslug, ki se pojavljajo v tipičnem vzorcu, smo izvedli faktorsko analizo na 18-tih osnovnih spremenljivkah, ki so imele relativno visoko frekvenco pozitivnih odgovorov. Faktorska analiza je pokazala, da med posameznimi dejavnostmi ni pomembne zveze in da se le-te ne pojavljajo v tipičnih skupinah. Zaznati je sicer tendenco povezovanja, npr. šolskih in varstvenih uslug ter uslug banke in pošte, vendar pa grupiranje ni nakazalo tipičnih vzorcev večjega števila uslug ali dejavnosti, kar bi upravičilo kla-

Tabela 4

Opremljenost bivalnega okolja po regionalnih dimenzijah

	Nima v bližini šole ali vrtca	ima v bližini oboje	Nima v bližini zdravniške ustanove	Nima kulturnih ustanov	Nima prevoza in komunikacij	Nima oskrbe s hrano	Nima nobene obrtne usluge	Nima telefona	Zivi v popolnoma neopremljenem okolju	Zivi v zelo slabo opr. okolju	Zivi v pomern. opr. okolju	Zivi v zadovoljivo opr. okolju	Zivi v zelo dobro opr. okolju	Skupaj
Ljubljana, Maribor-mesto	5,7 %	89,2 %	34,1 %	21,5 %	2,6 %	2,2 %	5,8 %	43,6 %	0,9 %	13,6 %	28,9 %	26,2 %	30,4 %	19,1 %
Regionalna središča (16)	6,9 %	88,3 %	27,2 %	15,0 %	2,7 %	1,2 %	5,2 %	44,2 %	0,6 %	12,9 %	20,1 %	16,6 %	49,8 %	14,8 %
— mesto	5,0 %	89,0 %	10,3 %	6,4 %	2,1 %	3,5 %	5,0 %	58,9 %	1,4 %	5,0 %	5,0 %	14,2 %	74,5 %	11,4 %
Ostala (66) občinska središča — mesto	44,6 %	40,8 %	70,1 %	39,7 %	22,5 %	22,7 %	35,3 %	79,7 %	14,4 %	37,1 %	20,5 %	16,4 %	11,7 %	54,6 %
Podružje-kraji izven občinskih središč	26,9 %	62,8 %	49,7 %	28,7 %	13,3 %	13,3 %	21,8 %	65,2 %	8,2 %	25,2 %	20,2 %	18,0 %	28,4 %	100 %
Skupaj	n = 2338	n = 2337	n = 2385	n = 2465	n = 2324									

Tabela 5

Materialno in stanovanjsko stanje prebivalcev po regijah

Lastnina materialnih dobrin	Dodatni fin. vir		Opremljenost gospodinjstva s stroji		Standard stanovanja									
	nima nič	ima le avto	ima drugo in se	nima vira	lastni račun	neopremljeno	pod standardno	standardno	zelo podstandardno	pod standardno	standardno	nad standardno	Skupaj	
Ljubljana, Maribor-mesto	39,3 %	45,9 %	11,8 %	59,8 %	3,8 %	1,3 %	8,9 %	37,8 %	52 %	13,9 %	27,0 %	32,5 %	28,3 %	19,1 %
Regionalna središča (16)	36,9 %	48,5 %	13,8 %	58,1 %	6,0 %	1,1 %	6,3 %	29,5 %	63,1 %	18,4 %	30,5 %	36,7 %	22,0 %	14,8 %
— mesto	36,8 %	53,6 %	9,3 %	56,2 %	3,2 %	2,1 %	5,7 %	26,6 %	65,6 %	24,1 %	35,9 %	33,7 %	23,2 %	11,4 %
Ostala (66) občinska središča — mesto	50,1 %	45,4 %	4,0 %	64,3 %	3,4 %	2,7 %	15,8 %	20,9 %	60,8 %	29,7 %	37,9 %	24,6 %	18,1 %	54,6 %
Podružje-kraji izven občinskih središč	44,5 %	46,9 %	7,5 %	61,6 %	3,8 %	2,1 %	11,9 %	26,1 %	59,9 %	24,3 %	34,5 %	28,9 %	21,2 %	100 %
Skupaj	n = 2445	n = 2452	n = 2407	n = 2404										

sifikacijo na osnovi faktorjev. Dejavnosti v bivalnem okolju se torej razvijajo po logiki drugačnih mehanizmov in med njimi samimi ni opaziti pomembnih zvez.

V naslednjem poskusu smo dejavnosti in usluge razdelili na dve skupini — na osnovne dejavnosti, ki v bistvu zadovoljujejo najosnovnejše potrebe prebivalcev, in na dodatne usluge, ki pomenijo bogatejšo ponudbo in izbiro — torej omogočajo alternativno zadovoljevanje potreb in višjo kvaliteto oskrbe. Predvidevali smo, da v okviru planskega reguliranja in družbeno dogovorjenega usmerjanja razvoja storitvenih dejavnosti za oskrbo prebivalcev lahko pričakujemo relativno izenačeno raven zadovoljevanja osnovnih potreb, medtem ko dodatna oskrba utegne nakazati privilegij bivanja v centralnih lokacijah ali privilegij posameznih socialnih skupin. Empirično preverjanje distribucije dejavnosti in uslug po takšni dihotomni klasifikaciji je pokazalo, da tudi v okviru tega modela ne moremo razkriti narave in značilnosti pojava. Dihotomna klasifikacija ni diferencirala odgovorov: zanemarljivo majhno število Slovencev lahko trdi, da imajo v svoji bližini osnovne usluge, večji je delež tistih, ki imajo na razpolago vse naštetе možnosti za zadovoljevanje svojih potreb (npr. v mestih), medtem ko nekateri nimajo ničesar ali pa zelo slabo oskrbo (tabela 2). Večina anketirancev se je uvrstila v skupino takšnih, ki so imeli v bližini stanovanja nekaj osnovne in nekaj dodatne oskrbe. Evalvacija kvalitete oskrbe pri tako različnih in številnih kombinacijah je praktično neizvedljiva, saj ima skoraj vsaka kombinacija različno »težo«. Takšno stanje je verjetno tudi rezultat kompromisov pri sprejemanju in še bolj pri realizaciji planov, ki so izraz želja »od spodaj«, reguliranja družbenih interesov »od zgoraj« ter omejitev pri materialnih zmožnostih v posameznih občinah in regijah. Je torej lahko rezultat kompetitivnih interesov ter pomanjkanja kapitala, kjer regionalna središča lažje uveljavijo tržno logiko ob večjih razpoložljivih resursih, privilegirane socialne skupine pa prioriteto v planih. »Depresivna« območja in šibkejše socialne skupine se tako soočajo z zamiranjem tudi najosnovnejših dejavnosti.

V naslednji fazi obdelave smo preverjali položaj socialnih skupin po regionalnih dimenzijah in raven oskrbe, ki jim je na voljo. Ugotovili smo, da se razlike v ravni oskrbe vežejo na položaj socialne skupine, regionalne razlike pa se izražajo zato, ker se določene socialne skupine koncentrirajo v nekaterih okoljih.

Ekonomsko močnejše socialne skupine (I., II.) kažejo večjo avtonomnost pri izbiri bivalnega okolja in prav tako glede njegove kvalitete v oskrbi. Zato so tudi zveze med temi socialnimi kategorijami in kvaliteto okolja izrazitejše. Čim višje so politična aktivnost, izobrazba in poklicna kategorija prebivalcev, večji je delež tistih občanov, ki žive v zelo dobro opremljenem okolju (tabela 3). Navkljub vsemu ostajajo še razlike v strukturi oskrbe med mestnimi središči in podeželjem. Ne zgodi se pogosto, da bi v mestih in bližini ne bilo najnujnejše oskrbe, medtem ko se na podeželju to dogaja (tabela 4). Ker ni komunikacijske povezanosti, zdravnika, telefona ali šole in varstva, se ne zmanjšuje le socialna gotovost, ampak se povečuje tudi življenjska izolacija. Tam na podeželju, kjer je opremljenost izredno dobra, je to največkrat rezultat izjemnega položaja kraja v bližini mestnega središča; ponudba uslug in infrastruktura se izboljšujeta na račun ekstenzivne stanovanjske gradnje, namenjene mestnemu prebivalstvu.

V regionalnih in še posebno manjših občinskih središčih skoraj vse socialne kategorije občanov živijo v relativno dobro opremljenem okolju, kar povezujemo z majhno oddaljenostjo med mestnim središčem in bivalno lokacijo.

Očitno je, da je le manjšemu deležu podeželskega prebivalstva zagotovljen dostop do vrste posameznih dobrin in uslug. Zaskrbljujoče je, da so prikrajšani za usluge, ki v določeni meri pripomorejo k reproduciranju socialne neenakosti; ker ni blizu šol (in aktivnosti, ki se vežejo na učitelje) se možnosti mladih za razvoj zmanjšujejo. To pogosto ovira mlade družne, da bi se odločale ostati na deželi.

59,2 % podeželanov nima v bližini bodisi šole bodisi otroškega varstva in od tega jih 44,6 % nima v bližini ne enega ne drugega. Pri tem je potrebno upoštevati, da delež mladih na podeželju ni manjši od tistega v mestih. Le 7 % prebivalcev v mestnih okoljih nima v bližini šole.

V popolnoma neopremljenem okolju¹ živi 14,4 % podeželanov, medtem ko je takšnih v mestu manj kot 1 %.

Zdravstvenih ustanov nima v bližini 70,1 % podeželanov in le 10 % do 34 % meščanov (tabela 4). Tudi če upoštevamo, da za zdravstvene ustanove ali ambulante ni tako pomembna sama bližina kot hitrost in opremljenost intervencijske skupine (dostopnost usluge v času), je le-ta prav tako vprašljiva, ker skoraj 80 % podeželanov nima telefona niti v stanovanju niti v bližini doma.

Pričakovanje, da bomo našli na podeželju bolj razvite komunikacije in prevoz, tudi ni bilo izpolnjeno. Res je sicer, da so prevozne usluge po Sloveniji kar dobro razvite; vendar v mestih manj kot 2,6 % prebivalcev nima v bližini sredstev javnega transporta, medtem ko je ta delež na podeželju še vedno 22,5 %. Pri tem seveda sploh ne upoštevamo pogostosti prevozov, cene in kvalitete. Več kot 32,7 % podeželanov tudi nima v bližini trgovine z živili; v mestih je ta usluga na voljo 88—92 % prebivalcem.

Zelo dobro oskrbo imajo na splošno manjša občinska središča, kjer 74,5 % prebivalcev živi v zelo dobro opremljenem okolju. To pomeni, da imajo na voljo približno 36 različnih uslug. V Ljubljani in Mariboru je takšnih stanovalec 30 %, v regionalnih središčih 49,8 % in na podeželju 11,7 %. Seveda nismo upoštevali razlik pri izbiri in kvaliteti oskrbe, kjer bi se verjetno pokazale razlike med večjimi in manjšimi mestnimi središči.

Obrtne usluge, posebno tiste za gospodinjstvo, in osebne usluge pogrešajo občani v mestih in na podeželju. Glede na visoko stopnjo samozaposlovanja na podeželju to nakazuje da se obrtniki usmerjajo v različne proizvodne storitve za industrijo in trg, mnogo manj pa v dejavnosti, ki so v prid splošnemu standardu potrošnikov. Zelo kritični so bili anketiranci do kvalitete obrtnih uslug (tabela 6). Le-te se jim zde predrage, čakalna doba pa predolga. Kritičnejši so občani z višjo ali srednjo izobrazbo in mlajši.

Zanimiv in tudi izjemen je položaj dela III. socialne skupine prebivalcev (neaktivni del), za katero kaže, da kvaliteta njenega bivalnega okolja ni močno vezana ne na prostor ne na lastnosti skupine; 12,5 % te populacije tako v večjih mestih kot na podeželju živi v neopremljenem okolju, 20 % v istih krajih pa v izredno dobro opremljenem bivalnem okolju. Menim, da takšna prostorska razpršenost in kvalitativna raznoli-

¹ Spraševali smo za usluge, ki so dostopne na razdalji enega kilometra.

kost okolja te skupine bolj kot kaj drugega izražata njeno stanovanjsko nemobilnost. Preko takšne nemobilnosti se izražajo tudi majhne možnosti avtonomije pri izbiri bivalnega okolja. Položaj te socialne skupine spominja na t.i. prisilne »free riderje«¹ (zastonjkarje), ki ne morejo (včasih tudi nočejo) prav dosti storiti za izboljšanje svojega položaja; pričakujejo pa, da bodo to storili drugi. Ker so se znašli v položaju prisilnega »free riderja« je vprašanje, če usluge, ki so jim na voljo, lahko koristijo oziroma če prav te potrebujejo.

Takšen je prav tako položaj malo aktivnih članov znotraj skupine aktivnih, ki skupine ne zapustijo in tudi dajejo vtis, da se identificirajo z njenimi cilji: pričakujejo dobrine, ki jih bodo zagotovili aktivni. Tipičen pojav »free riderstva« v naši družbi zasledimo med tistimi najemniki družbenih stanovanj,² ki glasujejo proti ekonomskim najemninam (njihove najemne pravice so ščitene z zakonom) in istočasno pričakujejo, da bo širša družbena skupnost zagotovila ustrezen standard (prenovo) bivalnih prostorov. V našem primeru lahko razlikujemo med objektivnim »free riderstvom«, ki ga definira dejanska socialna nemoč izboljšati svoj položaj, in med takšnimi, ki tega kljub zmožnostim ne storijo; vendar to ne spremeni bistva pojava samega. Politika reševanja problema prisilnih in odpravljanja avtentičnih »free riderjev« bo seveda povsem drugačna.

Ekološki in socialni življenjski pogoji

Hrup v bivalnem okolju moti približno 22,6 % Slovencev; med takšnimi je 32,5 % Ljubljčanov in Mariborčanov, 23 % do 30 % prebivalcev regijskih in občinskih središč ter 16,8 % podeželanov. Slab zrak moti Slovence manj kot hrup, najpogosteje se pritožujejo (35,8 %) prebivalci večjih mest (tabela 6).

Če upoštevamo splošni indikator kvalitete bivalnega okolja, ki zajema poleg ekoloških tudi psihosocialne momente (dolgčas v soseski, neprijazni sosedje, slaba urejenost okolice), potem ugotovimo, da 47,8 % Slovencev ni motenih v okolju, 1 % živi v povsem neustreznem okolju (prisotne so vse motnje), medtem ko 51,2 % Slovencev misli, da živijo v okolju slabe ali pomanjkljive kvalitete.

Podeželani so pri eko-socialnih življenjskih pogojih na boljšem od meščanov: 43,6 % jih živi v slabem ali pomanjkljivem okolju; med Ljubljčanami in Mariborčani je takšnih 65,9 %.

Ogroženosti zaradi deliktov, med katerimi je najpogostejša kraja, je v Sloveniji izpostavljenih 11,2 % prebivalcev. V večjih mestih ugotavlja-

¹ Pojem »free rider« je definirala skupina raziskovalcev (G. Marwell & R. E. Ames, 1984) med akcijsko raziskavo za neke vrste samoprispevek. Določen delež ljudi, ki se je pozitivno odzival na akcije, je »odlašal« pri aktivnejših oblikah participacije in predvsem plačilu. Izgovori, da ni »pravi čas«, da imajo »trenutne težave«, so se vlekli do kraja; kljub temu so še naprej načelno sodelovali v akciji, pričakujoč, da bodo na račun večine aktivnih pridobili željeno in da bo takšnih, kot so oni, malo.

Zdi se, da bi s »free riderstvom« lahko pojasnili marsikateri pojav v socialističnih deželah, kjer se poudarjajo skupne akcije, združeni napor skupin, družbeni fondi in skupno upravljanje z družbeno lastnino; ravna množičnost akterjev ali skupina je tisto, kar potrebuje posameznik za prakticiranje »free-riderstva«.

² Akcija prodaje zasedenih družbenih stanovanj najemnikom ima namen preseči takšno »free riderstvo«, vendar je rezultat dvomljiv zaradi predpisov o definiranju vrednosti stanovanj, ki ne dosega tržne vrednosti.

Tabela 6

Kvaliteta ekološko-socialnih razmer bivalnega okolja po regionalnih dimenzijah

	Ekološko-socialne razmere okolja				Kvaliteta usnjg				Ogroženost zaradi deliktov			
	neustrezne razmere	slabe razmere	pomanjkljive razmere	dobre razmere	pomanjkljiva	zelo slaba	malo ogrožen	zelo ogrožen	ne pozna sosedov	Skupaj % po regij-		
Ljubljana, Maribor-mesto	2,8 %	36,3 %	26,8 %	34,1 %	19,5 %	20,8 %	11,3 %	5,2 %	3,0 %	19,1 %		
Regionalna središča (16)	0,5 %	35,6 %	26,3 %	37,5 %	17,0 %	23,5 %	8,8 %	2,5 %	1,7 %	14,8 %		
Ostala (66) občinska središča — mesto	1,4 %	28,1 %	27,8 %	42,7 %	22,7 %	18,7 %	10,9 %	1,8 %	1,1 %	11,4 %		
Podružje-kraji izven občinskih središč	0,4 %	18,8 %	24,4 %	56,4 %	13,9 %	23,6 %	6,8 %	2,2 %	0,5 %	54,6 %		
Skupaj % Slovencev	1,0 %	25,7 %	25,5 %	47,8 %	16,4 %	23,3 %	8,4 %	2,8 %	1,2 %	100 %		
	n = 2458	n = 2461	n = 2458	n = 2458	n = 2416	n = 2420	n = 2426	n = 2471	n = 2426	n = 2471		

Tabela 7

Družbenopolitične in delovne značilnosti prebivalcev po regijskih dimenzijah

	Funkcije v ZK ZS										Vpliv na spremembe			
	pasiven	delno aktiven	samoupr. aktiven	zelo aktiven	ni član	ima funkcije	nima moči	ima veliko moči	Se izražuje	Delo v zelo neugodnih delov. pogojih	Fizično izčrpan od dela	Psihično izčrpan od dela	Operativna plačano nef. delo	Je veren
Ljubljana, Maribor-mesto	18,0 %	18,6 %	18,8 %	14,6 %	78,4 %	5,9 %	73,7 %	4,1 %	19,8 %	24,2 %	36,4 %	13,4 %	34,2 %	19,1 %
Regionalna središča (16)	12,6 %	47,8 %	20,2 %	19,4 %	76,2 %	4,9 %	71,0 %	3,4 %	11,8 %	35,4 %	36,7 %	10,3 %	41,3 %	14,8 %
Ostala (66) občinska središča — mesto	18,1 %	44,0 %	21,3 %	16,7 %	77,0 %	5 %	72,9 %	6,3 %	13,3 %	29,4 %	31,2 %	17,7 %	40,5 %	11,4 %
Podružje-kraji izven občinskih središč	23,9 %	48,1 %	16,0 %	12,0 %	90,1 %	2,4 %	81,8 %	2,6 %	10,6 %	37,4 %	32,5 %	22,9 %	70,9 %	54,6 %
Skupaj % Slovencev	20,4 %	47,7 %	17,8 %	14,1 %	84,3 %	3,7 %	77,7 %	3,4 %	13,8 %	33,4 %	32,1 %	18,6 %	56,2 %	100 %
	n = 2471	n = 2471	n = 2471	n = 2471	n = 2471	n = 2400	n = 2400	n = 2445	n = 2187	n = 2229	n = 2282	n = 2329	n = 2305	n = 2305

mo višjo rizičnost (11,3 % malo ogroženih in 5,2 % zelo ogroženih) kot na podeželju (6,8 % malo in 2,2 % zelo ogroženih). Čeprav splošna stopnja ogroženosti prebivalcev zaradi deliktov v mestih ni več tako neznatna, je vendarle res, da so prisotni delikti v splošnem blažje narave: kraje manjše vrednosti, pretepi in grožnje.

Zelo majhna stanovanjska mobilnost ima vsaj eno prednost: dobro poznanstvo s sosedi. Splošno visoko raven komuniciranja in poznanstva s sosedi v Sloveniji gre pripisati več elementom: visokemu odstotku podeželskega prebivalstva, velikemu številu majhnih krajev, nizki stopnji mobilnosti in še posebej stanovanjski mobilnosti. Svoje prispevajo tudi še vedno živi tradicionalni kulturni vzorci. Zelo pogosto se med sosedi spletajo tudi prijateljske vezi posebno v socialno homogenejših okoljih v manjših mestnih središčih in na podeželju. Na deželi je takšnih sosedskih prijateljev kar med 80 % prebivalstva, v manjših občinskih središčih 68,5 %, v regijskih 65 % ter v Ljubljani in Mariboru 57,4 %. Zveza med velikostjo kraja ter socialno heterogenostjo prebivalcev in vzorci komuniciranja se jasno nakazuje. V večjih mestih 6,5 % stanovalcev ne pozna sosedov oziroma jih pozna le nekaj, vendar se z njimi ne pogovarja. Velikost mesta in z njo povezana heterogenost prebivalstva torej negativno vplivata na intenzivnost sosedskega druženja. Kljub temu so slovenska mesta v tem pogledu še zelo idilična — ali pa naporna?

IV. SKLEPNE UGOTOVITVE

Katerim faktorjem moramo torej pripisati razlike v blagostanju prebivalcev Slovenije?

Socialne razlike izhajajo iz različnega socio-ekonomskega položaja posameznih skupin v področju dela, v delitvi skupnih družbenih fondov (socialna politika) in vplivu v razvejanem sistemu odločanja. Ta položaj definira izobrazba, poklic, status v delovni hierarhiji, avtonomnost dela, stopnja aktivnosti v družbenem življenju in političnem sistemu odločanja.

Razlike v sferi dela se zde najodločilnejše, saj so zveze med socialnimi skupinami in njihovim materialnim ter bivalnim standardom signifikantne. Ugotovili smo tudi, da prihaja do prekrivanja ekonomskega in socialnega podsistema, zato so v marginalnem položaju nezaposleni prebivalci in tisti, ki niso v aktivnem življenjskem obdobju.

Razlike v porabi sredstev za osebne in skupne družbene potrebe so največje med mestnimi središči in podeželskimi naselji. To nakazuje odsotnost globalnega koncepta razvoja oskrbovalne in uslužnostne mreže na eni in majhen vpliv podeželskih prebivalcev na drugi strani. To situacijo omogoča in reproducira nizka družbena in politična integriranost večjega dela podeželjanov. Razlike v družbeni moči je opaziti med starostnimi kategorijami prebivalcev in glede na njihov različni življenjski cikel. Pri posameznih socialnih skupinah je opaziti, da se tako pozitivne kot negativne značilnosti akumulirajo.

Akumulacija »negativnih« karakteristk je na podeželju nekoliko večja, kar pomeni, da se oblikujejo prostorske specifičnosti problemov te populacije. Vzroke odkrivamo v premajhnem deležu delovno aktivnega prebivalstva v primerjavi z mestnimi skupnostmi, v nižji izobrazbeni ravni prebivalcev, višji stopnji nezaposlenosti. Temu sledi zaposlitvena nadreprezentiranost v fizično napornih poklicih.

Analiza podatkov kaže, da ni več opaziti zelo velikih razlik v bivalnem in materialnem standardu med prebivalci večjih slovenskih mest in pre-

bivalci manjših regionalnih ter občinskih središč. Manjša občinska središča, ki nimajo regionalnega pomena, v nekaterih dimenzijah (visoka dostopnost kompleksnemu številu uslug, majhen delež slabo opremljenega okolja) infrastrukturne opremljenosti kažejo celo nedvomne prednosti; materialno blagostanje teh prebivalcev, predvsem aktivnega dela, je prav tako dokaj dobro. To dejansko pomeni, da so se nekatera manjša slovenska mesta razvila in se po strukturi prebivalstva ter standardu približala večjim mestom, kar nedvomno govori v prid prizadevanjem za policentrični razvoj Slovenije. Z analizo naših podatkov seveda ne moremo dokazati, ali je to rezultat skupne gospodarske strategije, politične odločitve ali posledica lokacije občinskih lokalnih središč.

Regionalna in manjša občinska središča torej presenečajo z relativno dobrim družbenim standardom ter ugodno starostno, aktivno in izobrazbeno strukturo prebivalstva, kar jim daje dobre možnosti za razvoj.

Večja urbana središča imajo v povprečju primerno in dobro razvit družbeni standard; zaradi socialne in nacionalne heterogenosti prebivalstva in neenakih ekonomskih možnosti (izbira zaposlitve, dostop do stanovanja itd.) pa prihaja do segregacijskih pojavov. To povečuje možnosti konfliktov. Segregacija je običajno posledica vse večjih razlik med socialnimi skupinami, neusklajenim urbanističnim planiranjem z gospodarskim razvojem in neučinkovito socialno politiko v ožjem pomenu.¹

Večja slovenska središča imajo znaten priliv mladega prebivalstva, opazen pa je povečan delež starejših generacij.

To, kar je novo, je iz podatkov izhajajoče dejstvo, da »najvišja« in najnižja« kategorija prebivalstva v svojem standardu nista vezani na regionalni faktor (zavrnjene hipoteze), ampak živita »enako« slabo ali dobro ne glede na kraj bivanja.

Ugotavljamo, da je Slovenija pretežno industrijsko diferencirana dežela. To pomeni, da prebivalce bolj kot regionalne (kraj bivanja) ali pripisane lastnosti razlikuje kategorija poklica, ki ga opravljajo, ter izobrazbena raven, ki jo ta poklic zahteva. Takšna splošna ugotovitev seveda ne izključuje drugačnih pravil znotraj posameznih elitnih skupin, za katere ne reprezentativnem vzorcu ni možno dobiti podatkov.

Zelo pomemben element socialnega razlikovanja je tudi družbenopolitična aktivnost, ki se deloma prekriva z višino izobrazbe in položajem v poklicni strukturi.

Marginalne socialne skupine tvorijo predvsem pasivni prebivalci (upokojenci, gospodinje, invalidi, študentje) in slabo izobražene nižje kategorije delavcev primarnega in sekundarnega sektorja.

Slovenski prostor torej lahko delimo na mestno in podeželsko okolje, ki se razlikuje po bivalnem, materialnem in infrastrukturnem standardu, predvsem pa po strukturi prebivalcev. Glede poselitve se ohranja specifičnost slovenskega prostora, to je izredno razpršena poselitev. Dobra polovica Slovencev živi na podeželju, v zelo majhnih krajih. Za podeželje sta značilna profesionalno slabo organiziran primarni in sekundarni sektor (nizka izobrazba in KV) in pomanjkanje terciarnih in kvartarnih dejavnosti. Prebivalci se pogosto samozaposlujejo v obrti ali se ukvarjajo s plačanim neformalnim delom (22,9 %, za Slovenijo 18,6 %).

Regionalne razlike v življenjskem standardu se v povprečnih izračunih kažejo predvsem zaradi strukturnih razlik sestave njenih prebivalcev. Pre-

¹ S socialno politiko v ožjem pomenu mislimo na vse tiste dejavnosti, ki se bavijo s socialno delinkvenco, neprilagojenostjo v okolju, kulturno in integracijsko socializacijo ter asimilacijo.

majhen delež aktivnih prebivalcev na podeželju verjetno izraža omejene razvojne alternative, ki ne morejo zaposliti vseh delovnih potencialov. Tiste, ki jih lahko (usmerjene kmetije, obrtne dejavnosti, turizem in industrija), omogočajo ustrezno življenjsko raven, a nizek družbeni standard. Odliv aktivnih prebivalcev s podeželja je povzročil tudi nadreprezentiranost odvisnih in upokojenih občanov. Na podeželju namreč opažamo zadosten delež mladih, vendar tudi visoko stopnjo nezaposlenosti; da pa ostareli živijo v revščini pogosteje od drugih socialnih skupin, kaže na neustrezno socialno politiko na eni in pomanjkanje razvojnih alternativ za podeželske kraje na drugi strani.¹ Končno, določen manjši del prebivalcev (20—30 %) živi relativno dobro tudi na podeželju — lahko govorimo o podeželski »eliti«. Ti »uspešni« vsekakor kažejo, da ima tudi podeželje razvojne potenciale.

V okviru razlik v materialnem standardu posameznih skupin prebivalcev ne moremo zagovarjati teze o nepravilni delitvi ustvarjenega dohodka; vsaj ne, če upoštevamo načelo delitve po delu, torej po zaslugah pri produktivnosti. Pri tem puščam odprto dilemo merjenja dejanskega prispevka in objektivnih sistemskih ovir za uspešno delo, ki je posameznik ne more preseči, pa vendarle vplivajo na njegovo »uspešnost«.

Ker ugotavljamo, da imajo nižje socialne kategorije istočasno tudi nižjo izobrazbo, nižje in manj odgovorne položaje v delovni strukturi in so pri delu manj avtonomne, je torej tudi njihov prispevek manjši. Ker pa je stanovanjski in materialni standard III. socialne skupine zelo nizek, vendarle lahko rečemo, da so ti delavci zelo slabo plačani.

Drugo je vprašanje slabih materialnih in stanovanjskih razmer pasivnega deleža nižjih socialnih skupin. Tu se odpira vprašanje ustrežnejše socialne in pokojninske politike; ta naj bi zagotovila dostojno življenjsko raven teh prebivalcev.

Nedvomno smo v to kategorijo prebivalcev zajeli ostarele, ki imajo slabe možnosti za uveljavljanje pravic od minulega dela. S tem tudi razložimo kontradiktornost med visokim deležem starejših ljudi na podeželju in istočasno povprečno stopnjo neaktivnih, saj bi pričakovali večjo. Dejstvo je, da mnogi starejši občani na podeželju kljub visoki starosti aktivno kmetujejo ali vodijo obrt. Prav tako je res, da k temu prispeva pozna uvedba

¹ Verjetno so to posledice dominantnega modela gospodarskega razvoja pri nas, ki je ob zaposlovanju nekvalificirane delovne sile (sekundarni sektor na račun primarne akumulacije) razvijal predvsem bazično industrijo na širšem območju, kvartar in terciar pa le v nekaterih središčih. Vse večje možnosti izobraževanja in omejene možnosti zaposlovanja takšne delovne sile omejujejo razvoj podeželja in s tem prestrukturiranje gospodarstva. Pri tem modelu je opaziti odsotnost manjših, prilagodljivih podjetjih na podeželju, ki bi lahko hitreje prilagajale in izboljševale ponudbo in strukturo zaposlenih na račun boljše izobrazbe razpoložljive lokalne delovne sile: Družbeni sektor je zaradi obstoječega koncepta razvoja in pomanjkanja alternativ v spremljajočih dejavnostih te možnosti zanemaril; privatna pobuda, ki bi lahko izpolnila to vrzel pomanjkanja kapitala, ni bila stimulirana. Razvoj ponudbe v uslužnostnih dejavnostih, ki poleg zaposlovanja pomeni pobudo za razvoj infrastrukture, ni bil družbeno zanimiv. Očitne so tudi posledice zgrešene kmetijske politike; ob zmanjšanju deleža kmečke populacije bi morala kmetijska produktivnost ostati enaka oziroma bi morala ob večjem vlaganju v tehnologijo pridelovanja naraščati. S tem bi tudi kmetu nudila zadovoljive perspektive v ekonomskem in družbenem smislu. Podatki kažejo, da podeželsko prebivalstvo ni dovolj vključeno v družbeno življenje. Veliko je število gospodinjstev mešanega tipa — poleg redne zaposlitve v industriji je kmetijstvo spremljajoča dejavnost. To so velike obremenitve, poleg tega je vprašanje, koliko se kmetijstvo v takih razmerah lahko razvija. Slabo plačan delavec z dopolnilnim delom vlaga v stroje za kmetijstvo, nato jih ne izkorišča polno zaradi zemljiškega maksimuma, niti dobi ustrezno plačilo za svoje pridelke.

kmečkega zavarovanja in še to v minimalnih oblikah. Prav ta populacija, ki ni več sposobna delati in katere minulo delo je slabše vrednoteno, predstavlja jedro problema revščine podeželja.

Problem podeželja se lahko strne v dve področji.

Prvič: pomanjkanje gospodarskih alternativ povzroča odliv že tudi sicer slabo plačanih delavcev in jih ne spodbuja k višji izobrazbi.

Drugič: politična in družbena neaktivnost marginalnih slojev, ki je posledica neustrezne socialne in družbene politike, zmanjšuje vpliv v odločanju, kar izraža tudi neupravičeno delitev skupnih družbenih fondov na podeželju. Zato sta družbeni in infrastrukturni standard tako nizka. Če torej prvi problemi odpirajo dileme razvoja gospodarskih dejavnosti, slednji zahtevajo ustreznejšo družbeno in socialno politiko v tem prostoru.

Uspehe v doseganju ciljev lahko zagotovi strategija konceptualne enote socialne politike, ki bo diferencirana v programih, namenjenih posameznim kategorijam ljudi v različnem regionalnem okolju.

Viri:

1. Kvaliteta življenja, 1984—86, Inštitut za sociologijo.
2. Richard M. Titmuss, 1973, *Social Policy*, Allen & Urwin, London.
3. Generald Marwell & Ruth E. Ames, 1984, »Experiments on the Provision of Public Goods, Resources, Interest, Group Size and the Free-Rider problem«, *American Journal of Sociology*, No. 6 (str. 1335—1360), ZDA.